

**Abdülhüseyin Ali Ahmed, *Mevkıfu'l-Hulefâi'l-Abbâsiyyîn min Eimmeti Ehli's-Sünneti'l-Erbaa ve Mezâhibihim ve Eseruhû fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye fi'd-Devleti'l-Abbâsiyye*
Katar, 1405/1985, 474 s.**

Cem ZORLU*

(Abbasî Halifelerinin Dört Ehl-i Sünnet İmamı ile Mezheplerine Karşı Tutumları ve Bunun Abbasi Devleti'nin Siyasî Hayatındaki Etkisi),

Topluma yön veren ve tarihe mal olmuş ilim adamlarının hayatları ve faaliyetleri genelde bu bilim adamlarının ilgilendikleri bilim dallarının uzmanları tarafından ele alınıp incelenmektedir. Halbuki bu tür şahsiyetlerin özellikle siyasî otorite ile ilişkileri siyasî tarihin önemli çalışma alanlarından birisidir. Bu tür çalışmalar, dönemin siyasî, sosyal ve dinî dokusunu ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Ayrıca bu tür araştırmalar, dönemin siyasî otoritesinin bilim ve din karşısındaki tutumunu da ortaya koyar. Bizim tanıtmaya çalışacağımız eser de, bu tür çalışmalardan biridir.

Yazar eserin kapsamı ve dönemin özellikleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

Abbasî Halifelerinin Dört Ehl-i Sünnet İmamı ile Mezheplerine Karşı Tutumları ve Bunun Abbasi Devleti'nin Siyasî Hayatındaki Etkisi adlı çalışma, Emevîlerin son dönemlerinden başlayarak Abbasî halifelerinden Mütevekkil'in iktidarının sonuna kadarki (h.247/m.861) dönemi ele almaktadır. Bu dönem, meşhur dört Ehl-i Sünnet fıkıh imamının yaşadığı dönem olup ayrıca Abbasîlerin inişli çıkışlı uzun tarihleri içinde en parlak dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde halifeler, otorite ve iktidarı ellerinde tutmuşlar, iktidarın muhaliflerini değişik yöntemlerle bertaraf edebilmişlerdir. Ancak bu dönemde din alimleri Halifelerin bazı İslam'a ters düşen davranışlarını ve uygulamalarını eleştirmekten çekinmemişler ve hatta onlar, bizzat sistemi değiştirmek veya halifeyi azlederek daha iyisini getirmek için faaliyetlere de katılmışlardır. (s.9-10)

Dört imam, siyasî, ilmî, dinî ve ticarî bakımdan dönemin önemli merkezlerinde yaşayarak siyasî ve sosyal olaylara direkt müdahale edebilmişlerdir. İmam Ebu Hanife (h.80/m.700-h.150/m.767) çalkantıların merkezi ve hemen hemen bütün muhalif

* Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, DTSK (Deutsch- Türkisches Sprach und Kulturinstitut)
Tarih Öğretim Üyesi. czorlu@hotmail.com.

grupların temsilcilerinin barındığı Kufe'de yaşamıştır. İmam Malik (h.93/m.712-h.179/m.795) uzun bir süre siyasetten uzak kalan Medine'de yaşamıştır. İmam Şafî (h.150/m.767-h.204/m.820) kutsal şehirlerde yaşamış, sonra Irak bölgesine taşınmış ve sonunda Mısır'da ömrünü tamamlamıştır. İmam Ahmed b. Hanbel (h.164/m.781-h.241/m.856) ise Abbasî Devletinin başkenti Bağdat'ta yaşamış ve merkezden siyasî gündemi sıcağı sıcağına takip etmiştir. (s.10)

Emevî Devleti, bir krallık olarak kendisini takdim etmişti. Halifelerin fakihlerle güçlü bir ilişkisi yoktu ve ayrıca fetihlerle meşgul oldukları için hacca bizzat kendileri gitmemiş, yerlerine valileri hac emiri olarak görevlendirmişlerdir. Abbasî Devleti ise ta başından beri "*Muhammed ailesinin rızası adına*" gibi dinî söylemleri ön plana çıkararak iktidarı ele geçirmiş ve halifeler, Mansûr, Hâdî, Mehdî gibi aldıkları lakaplarla da bu dinî vurguyu ön plana çıkarmışlardır. (s.10) Halifelerin dinî vurguyu ön plana çıkarmalarıyla da fıkıhçıların doğal olarak toplum üzerindeki etkisi artmış ve siyasî olaylardaki rolleri güçlenmiştir.

Tarihte zamanla, siyasî eğilimlerine göre ilkelerini İslam'a dayandıran Şia, Hariciler v.b. fırkalar ortaya çıkmış, Ehl-i Sünnet herhangi bir siyasî eğilim deklare etmeksizin olaylar karşısında tarafsız kalırken bu fırkalar her iki devlete karşı muhalefet etmişler ve toplumdaki siyasî ayaklanmaların ve karışıklıkların temel kaynağını oluşturmuşlardır. (s.10)

Yazar kendisini böyle bir çalışmayı yapmaya iten etkenleri ise devamla şöyle anlatmaktadır:

İşte ben bu noktada, fıkhıta derinleşmiş Ehl-i Sünneti temsil eden bu şahsiyetlerin siyasî otoritelere karşı tutumlarının ortaya konmasını gerekli gördüm. Halbuki araştırmacılar, fıkıhın tarihine ve fakihlerin fikhî yöntemlerine gerekli önemi verirken bu şahsiyetlerin siyasî eğilimlerine ve tutumlarına araştırmalarında yeterli ilgiyi göstermemişlerdir. Halifeye yakın olmaya çalışmalarına, ona hem pratik hem de düşünce olarak destek vermelerine ya da kendilerine takdim edilen bahşîş ve hediyeleri kabul etmelerine bakılarak bu imamların siyasî eğilimlerinin ortaya konabileceğini düşündüm. Örneğin fakihler, dindarlıklarından şüphe ettikleri halifelerin verdikleri bahşîş ve hediyeleri kabul etmemişler, doğruyu söylemelerine engel olabilecek ve vicdanlarını makam sahiplerine satma niteliği taşıyan hediyeleri reddetmişlerdir. Onlar, zaman zaman halifelerin yaptıkları yanlışlıklara karşı açıkça muhalefet edemedikleri için farklı düşündükleri halde Şianın ve Haricilerin Emevî ve Abbasî Devletlerine karşı isyanlarına destek vermişlerdir. (s.10-11)

Ehl-i Sünnetin dinî ve siyasî yöntem olarak benimsedikleri icma ilkesini ele aldığımız zaman, bu ilkenin halifeye karşı isyan etmeye ve tenkit yöneltmeye ya da yönetimin isyankarlarla ard arda sarsıldığı bir dönemde dinî prensiplerden uzaklaşmış bir halifeye muhalefet etmeye engel olduğunu görmekteyiz. Hilafete geliş biçimine bakılmaksızın her halife meşru kabul edilmektedir; çünkü o dönemde bu tür görüşler, muhalefete destek veren cemaatten kopuk ferdî yaklaşımlar olarak değerlendiriliyordu. Bundan dolayı İslam alimleri muhalefetlerini ilim meclislerinde ve ders halkalarında dile getiriyorlardı. Onlar, finansal destek vererek, lehte fetva yayınlayarak ve insanları isyancılara yardım etmeye teşvik ederek hilafete karşı hareketlere dolaylı olarak katılmışlardır. (s.11-12)

Yazar eserini kaleme alırken izlediği yöntemi ve kullandığı metodu ise şöyle açıklamaktadır:

Her imam için konuyla ilgili toplayabildiğimiz bütün bilgileri derc ettiğimiz bir

bölüm ayırdık. Bizzat imamın kendi dönemindeki problemler karşısındaki farklı tutumunu ortaya koyabilmek için her imamı kendi başına ele aldık. Kendi dönemindeki ilgili ve rolü olduğu olayları açıkladık. Ancak önce bir problemi ortaya koyup sonra da bu problem karşısında her imamın tutumunu karşılaştırma imkanı bulamadık. Çünkü her imamın kendine ait görüşünü dile getirdiği ortak toplumsal problemler oldukça azdı. Ancak hemen hemen hepsinin karşılaştığı hilafet problemi bunun dışındadır. Nitekim ortaya çıkan problemler bir imamdan diğerine farklılık arz etmektedir. (s.12)

Eser kaleme alınırken klasik İslam Tarihi, Mezhepler Tarihi ve bibliyografik eserlerin yanı sıra bu dört imam hakkında özel olarak kaleme alınmış eserlerden ve ayrıca yazma eserlerden de istifade edilmiştir.

Eser her bir imama bir bölüm ayrıldığından dört bölümden meydana gelmektedir ve bu bölümler de fasıllara ayrılmıştır:

Birinci bölüm 'İmam Ebu Hanife'nin Abbasî Devletinin Kuruluşuna ve Halife Ebu Ca'fer Mansur'a Karşı Tutumu' başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, İmamın Ali Ailesine Eğilimi, Muhammed Bakır ve Muhammed Cafer Sadık ile İlişkisi; Mansur'un İmamın Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin İsyanını Desteklemesi Karşısında Tutumu; İmamın Abbasî Yönetiminde Kamu Görevini Reddedişi; Ebu Hanife'nin Öğrencileri ve Bunların Abbasî Yönetimindeki Rollerini taşıyan dört fasıldan oluşmaktadır.

İlk fasılda imamın kısaca hayatından bahsedilmiş, yine çok kısa olarak Emevî Devletine ve dönemin dinî ve siyasî akımlarına karşı tutumu ele alınmış ve ardından imamın Al-i Beyt'e alakası ve Abbasî Devletinin kuruluşu konusunda tavrı aktarılmıştır. Bu bölümün ikinci faslında tamamen İmam Ebu Hanife ile Mansur'a karşı isyan eden Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin ilişkisi ele alınmıştır. Burada Muhammed'in Abbasî Devletine karşı tutumu, kardeşiyle birlikte isyanı, Ebu Hanife'nin bu isyana karşı tavrı ve isyanı destekleyenlere karşı Halife Mansur'un tutumu ele alınmıştır. Üçüncü fasılda yazar, Ebu Hanife'nin bahşış ve hediyelere karşı tutumunu, kadılığı reddetmesini ve bunun sebeplerini, İmamın Kufe valisi ve Mansur'la ilişkilerini ve Ebu Hanife'nin vefatını incelemiştir. Vefat ediş biçimi ile ilgili farklı rivayetleri derlemiştir. Dördüncü fasılda ise Ebu Hanife'nin öğrencileri ve bunların Abbasî yönetimindeki rolleri ve özellikle de Ebu Yusuf ile "Harac" adlı eseri ele alınmış ve Ebu Hanife'den farklı olarak Ebu Yusuf'un resmî görevi kabul etmesinin sebepleri irdelenmiştir. Müellif bu fasılda son olarak Kitabü'l-Harac'la ilgili bazı değerlendirmeler yapmıştır.

İkinci bölümün başlığı 'Abbasî Halifelerinin İmam Malik ve Mezhebine Karşı Tutumları' şeklindedir. Bu bölüm, Halife Ebu Ca'fer Mansur ve İmam Malik; İmam Malik ve Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin İsyanı; Halife Mehdi ve Reşid'in İmam Malik'e Karşı Tutumları; Abbasî Devleti ve Maliki Mezhebi başlıklarını taşıyan dört fasıldan meydana gelmektedir.

Yazar, Malik'in hayatını, tahsilini, hocalarını ve Emevî Devletine karşı tutumunu ele aldığı kısa bir girişten sonra bu bölümün birinci faslında Malik ile Mansur arasında geçen görüşmeler ve diyaloglar; Malik'in maruz kaldığı şiddet ve işkence ile bunu yapanlar, işkencenin zamanı ve yeri; Malik'in meşhur eseri Muvatta'nın yazılış sebebi, süresi, metodu ve kaynakları hakkında bilgi vermiştir. Bu bölümün ikinci faslında İmam Malik'in Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin isyanı karşısındaki tutumu ve Abbasî Devleti ile ilgili İmam Malik'te meydana gelen fikrî gelişim ele alınmıştır. Üçüncü fasılda İmam Malik'in Halife Mehdi ile Halife Harun Reşid

arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Dördüncü fasılda ise Abbasî Devletinin Malikî Mezhebi karşısındaki tutumu, mezhebin ülkede yayılışı, Malik'in Hicaz valileri ile ilişkileri ve imamın bahşış ve hediye karşısındaki tavrı işlenmiştir.

Üçüncü bölümün başlığı 'Abbasî Devletinin İmam Şafiî Karşısında Tutumu' şeklindedir. Bu bölüm de, Hayatının İlk Döneminde İmam; İmamın Irak'ta İkameti ve Bunun Düşüncesi Üzerindeki Etkisi; İmamın Mısır'a Göçmesi ve Oraya Yerleşmesi; İmam Şafiî'nin Düşüncesi ve Eserleri başlıklarını taşıyan dört fasıldan oluşmaktadır.

Birinci fasılda yazar, İmamın nesebini, yetişmesini, ilme yönelişini, Irak, Fars ve Yemen'e seyahatlerini ve maruz kaldığı şiddeti ele almıştır. İkinci fasılda yazar, İmam ile Halife Harun Reşid arasındaki ilişkileri, Şafiî'nin Ehl-i Rey fıkına yönelişini ve Emin ile Me'mûn dönemlerinde Bağdat'ta ikametini incelemektedir. İmamın Mısır'a Göçü ve Orada İkameti başlıklı üçüncü fasılda yazar, İmamın Mısır tercihini, bunun sebeplerini, mezhebinin orada revaç bulmasını, İmam Şafiî'nin Malikî Mezhebi karşısındaki tutumunu, imamın öğrencilerini ve onların Mısır'daki etkilerini ve imama Mısır'da karşılayıp misafir eden meşhur Malikî fakihlerinden İbn Abdilhakem ve ailesi ile imamın ilişkilerini ele almaktadır. İmam Şafiî'nin Düşüncesi ve Eserleri başlıklı dördüncü fasılda ise imamın siyaset ve hilafet hakkındaki görüşleri, Hanefî fıkhı karşısındaki tutumu ve İmam Şafiî'nin hayatındaki ilmi safhalar anlatılmaktadır.

Kitabın İmam İbn Hanbel'in Abbasî Devletinin Siyasî Tarihindeki Rolü adlı son bölümü; İmamın Biyografisi, İmamın Çağının Sorunları Karşısında Tutumu; İmamın Abbasî Siyaseti Karşısındaki Tavrı ve İbn Hanbel'in Mezhep ve Düşüncesinin Siyaset Üzerindeki Etkisi adlarını taşıyan dört fasıldan oluşmaktadır.

Birinci fasılda İbn Hanbel'in nesebi, hayatı, ilme yönelişi ve düşüncesi ile siyasî fikirleri ele alınmaktadır. İkinci fasılda Mutezile ve Mutezile'nin düşünce ve siyasetteki rolü ve halku'l-Kur'an meselesi incelenmektedir. Üçüncü fasılda İbn Hanbel'in Mu'tasım ile Vasık dönemlerinde maruz kaldığı şiddet ve işkence, ayrıca Halife Mütevekkil döneminde imamın rolü ele alınmaktadır. Son olarak dördüncü fasılda ise İbn Hanbel'in öğrencileri ile bunların mezhebin yayılmasındaki rollerinden, halk ile Hanbelî Mezhebi taraftarları arasında cereyan eden bazı olaylardan ve Hanbelîlerin Mutezile'ye karşı mücadelelerinden bahsedilmektedir.

Eser 'Sonuç' bölümü ile bitmektedir. Yazar her konu hakkında klasik kaynaklardan ve çağdaş çalışmalardan derlediği farklı rivayetleri önce zikretmiş daha sonra da bu rivayetlerin bir analizini yaparak kendi görüşünü ortaya koymuştur. Çalışma, Abbasî Devleti ile ilmi otorite arasındaki ilişkileri ortaya koymasından dolayı son derece önemli bilgilere sahiptir. Kitap, siyasî otoritenin olayları belirlemedeki gücünü ve inisiyatifini kaybettiği zaman nasıl şiddete meylettiğini gösteren tarihî olayları ortaya koymaktadır.